

ЖАНРИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ДІТЕЙ ІЗ ЦЕРЕБРАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

GENRES OF FOLK PEDAGOGY AS A MEANS OF DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE SKILLS OF CHILDREN WITH CEREBRAL DISORDERS

В епоху електронно-інформаційного розвитку суспільства якісна та доступна освіта – головний чинник соціальної інтеграції дітей і дорослих з обмеженнями життєдіяльності. Нині ми спостерігаємо постійно зростаючу увагу суспільства до сучасних форм навчання як у системі спеціальної освіти, так і в інклюзивних загальноосвітніх закладах. У статті представлені окремі засоби народної педагогіки, які є рушійним засобом розвитку комунікативно-мовленнєвих здібностей відповідно до педагогічних принципів і вікових норм розвитку дітей із церебральним паралічем і які подеколи виконують роль корегування та діагностики тих чи інших проблем комунікації. Мовленнєві порушення самі по собі не можуть зникнути, а за відсутності спеціально організованої корекційно-педагогічної допомоги негативно впливають на розвиток комунікативних здібностей, міжособистісних відносин і формування особистості загалом, тому пошук нових засобів – необхідний чинник розвитку дитини.

Засобом розвитку комунікативних здібностей у дітей із церебральними порушеннями нами було обрано народну педагогіку. Народна педагогіка формує та розвиває мовлення дитини ще з колиски. Мистецтво слова насамперед втілюється в художній народній творчості – у казках, легендах, епосі, приказках, прислів'ях. Усі види та жанри народної творчості доступні, зрозумілі дітям за змістом і формою, наділені ігровими моментами та легко сприймаються. Важливим засобом розвитку комунікативно-мовленнєвих здібностей дітей із церебральними порушеннями є ознайомлення з художніми творами, відтворення їх змісту та театралізована діяльність за сюжетом твору.

Ключові слова: діти з церебральним паралічем, засоби народної педагогіки, інклюзивні заклади освіти, мовленнєві порушення, народна педагогіка, методи розвитку комунікативно-мовленнєвих здібностей, особи з обмеженнями життєдіяльності, спеціальна освіта.

The qualitative and affordable education is a major factor of the social integration of children and adults with special needs in the society in the epoch of electronic and informational development.

Nowadays we observe a constantly growing public attention to the modern forms of their education both in the system of special education and at the inclusive secondary schools. That is why this article presents some tools of folk pedagogy, which are the driving force for the development of the communicative and speech skills of children with cerebral palsy and in some cases they play the role of correction and diagnostics of some communication problems. After all, speech disorders can't disappear themselves, and in case of the absence of specially organized correctional and pedagogical assistance they can negatively affect the development of communicative skills, interpersonal relationships and personality formation in general, so the search for the new tools is a necessary factor in the child's development. We have chosen the folk pedagogy as the means of developing communicative skills of children with cerebral disorders. The folk pedagogy forms and develops the child's speech from the cradle. The art of the word, first of all, was embodied in the folk art – in fairy tales, legends, epics, proverbs, sayings. All types and genres of the folk art are mostly accessible, understandable for children in content and form, endowed with game moments and easily perceived by them.

An important means of developing the communicative and speech skills of children with cerebral disorders is their acquaintance with the works of art, reproduction of their content and theatrical activities based on the plot of the work. One can solve almost all the problems of speech development of preschoolers with cerebral disorders with the help of small forms of folklore and we are convinced that you need to use the material of verbal creativity of the people along with the basic methods and techniques of speech development. And this in turn will ensure the development of communicative skills of children with special needs.

Based on the analyzed literature and some observations, it can be confirmed that folk pedagogy is a favourable ground on the basis of which the speech correction and diagnostic work should be carried out.

Key words: folk pedagogy, means of folk pedagogy, methods of development of communicative and speech skills, children with cerebral palsy, persons with special needs, special education, inclusive educational institutions, speech disorders.

УДК 376-056.264-056.29:615.851.4
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/30-2.20>

Ачкевич С.А.,

аспірантка кафедри ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології Національного університету імені М.П. Драгоманова

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Розвиток комунікативних здібностей є однією із провідних проблем нашого суспільства, зумовленою використанням різноманітних технологій, що заміщують живе емоційно забарвлене спілку-

вання. Більшість молодих батьків дедалі менше часу приділяють процесу спілкування з дітьми наживо, віддаючи перевагу інтернет-технологіям і мобільному зв'язку, а це порушує проблему сприймання, розуміння, обробки та передачі інформації

або ж комунікації. Компенсувати порушення комунікативних здібностей можна за допомогою активного використання засобів народної педагогіки в роботі з дітьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про зростання за останнє десятиріччя інтересу вітчизняних і зарубіжних вчених до питань формування комунікативно-мовленнєвої діяльності дітей, що сприяє успішному навчанню у школі, забезпечує соціальну адаптацію і виступає основним інструментом засвоєння шкільних знань. Про це свідчать праці Л. Артемової, А. Богуш, М. Вашуленко, Л. Калмикової, О. Кононко, С. Лаврентьєвої, Л. Низьковської, Т. Піроженко, Л. Покроєвої, К. Прищепи, Р. Рєпіної та ін.

Проблема навчання і розвитку дітей із порушеннями мовлення відображена у вітчизняному корекційно-педагогічному досвіді «Духовність особистості: методологія, теорія і практика».

Вивчалися особливості розвитку мовлення дітей із фонетико-фонематичним і загальним недорозвиненням мовлення (Л. Вавіна, Р. Левіна, Є. Соботович, Л. Спірова, В. Тарасун, Л. Трофименко, М. Шевченко та ін.), питання підготовки до опанування писемним мовленням, формування й удосконалення лексико-граматичної сторони мовлення (Л. Бартенєва, Л. Дідкова, Л. Журова, Н. Нікашина, Н. Орланова, Г. Чіркїна, М. Шеремет).

Мета статті – схарактеризувати засоби народної педагогіки в аспекті розв'язання низки проблем мовленнєво-комунікативного розвитку, які виникають у дітей із церебральними порушеннями, окреслити можливості використання засобів народної педагогіки для корекції комунікативних здібностей дітей цієї категорії.

Виклад основного матеріалу. Порушення мовлення у дітей молодшого шкільного віку з церебральними порушеннями мають здатність до патологічного закріплення, що призводить до різних стійких помилок як в усному мовленні, так і на письмі. Оскільки мовленнєвий розвиток дитини продовжується ще й під час шкільного навчання, вони можуть спричинити стійкі порушення у засвоєнні шкільних знань, насамперед із предметів мовного циклу: читання, письма, рідної мови [3, с. 7].

Порушення мовлення негативно впливають на розвиток комунікативних здібностей, на формування міжособистісних відносин і на становлення особистості загалом, а тому потребують спеціально організованої корекційно-педагогічної допомоги.

Засобом розвитку комунікативних здібностей у дітей із церебральними порушеннями було обрано народну педагогіку за принципом «доступності» – врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини.

За принципом доступності мають бути враховані засоби розвитку дитини та її рівень можли-

востей, щоб запобігти створенню дитині з особливостями розвитку інтелектуальних, фізичних і моральних переважань, а тому пропонуємо активно використовувати колискову як засіб розвитку комунікативно-мовленнєвих здібностей із перших днів життя дитини з ураженнями центральної нервової системи.

Найпершим жанром народної педагогіки, з якого починається обмін інформацією (комунікація між мамою і немовлям), є колискова. Давно знайомий, приємний, ніжний голос матері заспокоює дитину, налаштовує на хороший повноцінний сон, під час якого розвиваються компенсаторні механізми центральної нервової системи, що надалі й забезпечують розвиток малюка. Під впливом материнського голосу розвиваються естетичні почуття, емоційність, адже дитина не тільки слухає матір, а й бачить її обличчя, усмішку. Колискові пісні приваблюють своєю простотою, безпосередністю, ніжністю, співучістю [6, с. 19–21].

За свідченнями вчених, на цьому етапі (агування від народження до 3 міс.) розвитку дитини колискова є найдоступнішим засобом, який формує та розвиває мовлення. У багатьох колискових піснях є епізоди, пов'язані з тваринами, близькими дитині: котиком, мишкою, бджілкою (наприклад, «Котику сіренький», «Ой ну, коту, коточок», «Котик волохатий»), таким чином реалізовується принцип науковості змісту виховання й навчання. Колискова розкриває дітям об'єктивну наукову картину світу, закономірності розвитку природи, суспільства, культури, мислення.

На їхній основі можна виховати любов до тварин, птахів, комах, бережливе ставлення до природи, що може вплинути на виховання таких важливих моральних рис, як доброта, чуйність. Запам'ятовування колискових пісень стимулює розвиток мовлення та формування комунікативних здібностей дитини.

Коліскові пісні – це приклад народної педагогіки, який містить своєрідні навіювання та у які кожний виконавець може вносити зміни, доповнення, найчастіше це заміна загальних назв типу «дитина», «мале», «хлопець», «дівка» лагідними та пестливими власними іменами дітей. Під час виконання колискової використовується ім'я дитини: *Ходить кіт по горі, всім діткам дає, носить сон у рукаві, а Юркові спати не дає*. Зрозуміло, що в іншому варіанті він спати не дає Костикові, Світланці залежно від імені дитини, якій співають колискову. Колискові ніби наділені магічною силою. Вона проявляється і в мелодії – тихій, неквапливій, наспівній, і в словесних образах, в силі самого слова [8, с. 27].

Образ kota у колискових наділений численними обов'язками – він буде дитину колихати, бавити, воркотати: *Як кіт буде воркотати, то дитина буде спати*. Крім того, на kota покладають

й інші обов'язки (скопати грядку, вимести хатку, настелити сінця тощо), часто перепадає котові й на горіхи, *аби по ночах не ходив, малих діток не будив*. Таке суперечливе «становище» kota в колискових піснях очевидне, оскільки потрібно співати ту пісню, яка змальовує поведінку дитини, щоб дитина могла провести аналогію. Якщо дитина поводить себе спокійно, засинає, то потрібно сварити kota, щоб він не будив дитину та не ходив по хаті, а якщо вередує та не лягає спати, то потрібно співати про kota, який піде копати грядку. Таким чином дитина розуміє, що, якщо вона не буде спати, то піде копати грядку [6, с. 24–43].

Важливим у використанні колискової є процес реалізації принципу єдності загальнолюдського і національного – формування національної свідомості, любові до рідної землі та свого народу; оволодіння українською мовою, використання всіх її багатств і засобів у мовленнєвій практиці, прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, традицій і звичаїв народів, що населяють Україну, оволодіння надбаннями світової культури [9, с. 2].

Виховне значення колискової пісні в житті дитини надзвичайно велике. Через колискові дитина починає вслухатися і пізнавати звуки рідної мови. На основі текстів колискових можна збагачувати мовлення дітей пестливими словами, виховувати ніжність, доброту, лагідність [5, с. 12].

Діти, порушення мовлення яких зумовлені органічними ураженнями центральної нервової системи, швидко втомлюються передусім у розумових видах діяльності. Вони можуть бути дратівливими, збудженими, розгальмованими, неспокійними, непосидючими; їхній настрій швидко змінюється через емоційну нестійкість [4, с. 16–20].

У дитини часто порушується сон. У цьому разі, щоб сон був міцним і здоровим, слід розповісти гарну казку і ніжно заспівати колискову. Колискові пісні збагачують словник дітей за рахунок того, що містять широке коло відомостей про навколишній світ.

За принципом «доступності» на етапі лепету (6–8 міс.) використовуються потішки або забавлянки (утішки, потішки, чукикалки) – жанр дитячого фольклору, коротесенькі пісеньки чи віршики гумористичного, жартівливого змісту, ігрової спрямованості, які поєднують у собі єдність слова і розвиток загальної та дрібної моторики дитини. Наприклад, потішка «Сорока ворона, діткам кашку варила» супроводжується не тільки відповідними рухами, а й розвиває мовленнєві здібності; залучає маленьку дитину до співучасті. Виконуючи ці вправи, дитина вивчає назви частин тіла. Незважаючи на простоту, забавлянки сприяють жвавому спілкуванню з довірливим (у формі діалогу), привчають до почуття прекрасного (їх співають або проказують речитативом) [6, с. 51–55].

Отже, потішки – це засоби, що забезпечують розвиток загальної та дрібної моторики, мовленнєвий розвиток дітей відповідно до їхніх можливостей на певному віковому етапі розвитку дитини в нормі. У разі уражень центральної нервової системи етап лепету може мати дещо запізнілий характер.

Незважаючи на це, ми пропонуємо використовувати потішки за принципом «доступності», що на етапі лепету забезпечить відповідний розвиток дитини з церебральними паралічем, незважаючи на її вік.

Важливим засобом розвитку комунікативно-мовленнєвих здібностей дітей із церебральними порушеннями є ознайомлення з художніми творами, відтворення їх змісту та театралізована діяльність за сюжетом твору.

Народна педагогіка – це галузь педагогічного досвіду народу, яка розкриває його погляди на мету, форми, методи та засоби навчання і виховання. Автором народної педагогіки є народ. Сам термін «народна педагогіка» в науковий обіг ввели О. Духнович і К. Ушинський [7, с. 11].

На мовленнєвій діяльності дітей із церебральними порушеннями позначаються нестійкість і труднощі переключення уваги, порушення фонематичного слуху, звуко-буквених уявлень, слухової та логічно-сислової пам'яті, мовленнєвої діяльності, порушення дихання та голосу. Частота мовленнєвих порушень за дитячого церебрального паралічу становить 80%.

Специфіка порушень мовлення і ступінь їх вираженості залежить від важкості та локалізації уражень головного мозку. Це пов'язано насамперед із більш повільним темпом дозрівання коркових мовленнєвих зон, але великий вплив має також обмеження обсягу знань і уявлень про навколишній світ, недостатність предметно-практичної діяльності та соціальних взаємин. У перші роки життя дитина з церебральним паралічем часто перебуває у лікувальних закладах. Накопичення негативних емоцій, реактивні стани у зв'язку з дезадаптацією та розлученням із матір'ю також створюють несприятливі умови для розвитку мовлення, але такий засіб, як казка, завдяки якій дитина може повірити в чудо, зміцнює віру в себе та покращує психологічний стан дитини. Перевілення в головних героїв казки створює натхнення та бажання поділитися емоціями з іншими, пробуджує допитливість та інтерес до продовження сюжету чи змісту твору [4, с. 19].

Казка – прозовий жанр усної народної поезії, виділений нами як засіб народної педагогіки для розвитку комунікативно-мовленнєвих здібностей. Виховне і пізнавальне значення казки в житті дитини надзвичайно велике. Казка допомагає формуванню свідомості, певних моральних якостей, характеру. Через таку форму роботи можна

реалізовувати багато навчальних, виховних, пізнавальних і розвивальних завдань. Діти з обмеженими життєдіяльності повинні вміти розповідати як цілу казку, так і частинами; використовувати її образну мову, передавати інтонаційно характер дійових осіб тощо [1, с. 26].

Високо оцінюючи виховне значення казки, К. Ушинський називав її «першою блискучою спробою» створення народної педагогіки. Цінною рисою казок є те, що у них відбувається певна трансформація – слабкий герой перетворюється на сильного, недосвідчений – на мудрого, лякливий – на сміливого. Казка сприяє морально-етичному розвитку дитини, котра асоціює себе з головним героєм і у своїй уяві активно «проживає» події, які відбуваються з ним.

Через казкові образи у свідомість дітей із церебральними порушеннями входить слово з його найтоншими відтінками; воно стає сферою духовного життя дитини, засобом висловлення думок і почуттів – живою реальністю мислення. Близькість і доступність сюжету, привабливість героїв казки, експресивність їхнього мовлення роблять казку універсальним засобом формування психічних процесів, комунікативно-пізнавальних здібностей у дітей із церебральними порушеннями [1, с. 29].

Комплексний вплив, а саме використання казкової атмосфери для корекції психічних і фізичних розладів у дітей із церебральними паралічами має назву казкотерапії – це корекція середовищем, особливою казковою атмосферою. На заняттях я використовую різноманітні прийоми – розповідь, пояснення, показ, складання казок дітьми тощо. Роль казки є важливою ще й тому, що вона дає можливість легкого та природного засвоєння дітьми програмового матеріалу. Казка допомагає дітям зрозуміти емоційні відносини між людьми та виховує в них позитивні риси характеру.

У застосуванні казкотерапії був врахований принцип ознайомлення дітей із казками, долучення їх до активної пізнавальної діяльності за змістом казкового твору. Реалізації принципу долучення дітей до активної пізнавальної діяльності сприяли інсценування казок, ігри-драматизації. Проводячи корекційну роботу з дітьми з церебральними паралічами з метою розвитку комунікативних здібностей, акцентуємо увагу на використанні бесіди за ілюстраціями до казок, показі різних видів театру.

Педагогічні умови роботи з казкою:

- розуміння дітьми змісту казкових текстів;
- наявність позитивних емоційних стимулів у дітей;
- моделювання ігрових ситуацій за змістом казок;
- взаємозв'язок різних видів діяльності (навчальної, комунікативно-мовленнєвої, театрально-художньої, образотворчої).

Добираючи казки для розвитку комунікативно-мовленнєвих здібностей, ми враховували

принцип поетапної роботи з художніми творами. Спочатку пропонувалися казки з нескладним сюжетом, обмеженою кількістю дійових осіб, порівняно невеликим обсягом («Курочка Ряба»). Далі передбачалася робота з казками ускладненої композиції.

З метою розвитку мовленнєво-комунікативних здібностей було розроблено корекційну програму, серію занять із використанням різних жанрів народної педагогіки з метою розвитку комунікативно-мовленнєвих здібностей у дітей із церебральними паралічами.

Крім того, використання у мовленні прислів'їв і приказок вчить дітей формувати чіткі, лаконічні та доцільні висловлювання, правильно виражати думки та почуття, інтонаційно забарвлюючи мовлення, розвивати вміння творчо використовувати слово, вміння образно описати предмет, дати йому яскраву характеристику.

Вчить логічному мисленню процес вигадування і відгадування загадок із метою збагачення словникового запасу дітей. Вживання для створення у загадці метафоричного образу різних засобів виразності (прийому уособлення, використання багатозначності слова, визначень, епітетів, порівнянь, особливої ритмічної організації) сприяє формуванню образності мовлення дітей із церебральними порушеннями. Загадки збагачують словник дітей за рахунок багатозначності слів, допомагають побачити вторинні значення слів, формують знання про переносне значення слова [3, с. 16]. Вони допомагають засвоїти звуковому і граматичну систему мови. Щоб викликати у дітей інтерес, треба ставити конкретну мету: не просто відгадати загадку, а довести, що відгадка правильна. Необхідно вчити дітей сприймати предмети та явища навколишнього світу у всій повноті та глибині зв'язків і відносин, заздалегідь знайомити з тими предметами та явищами, про які йтиметься у загадках – тоді докази будуть більш обґрунтованими і повними.

З метою розвитку комунікативно-мовленнєвих здібностей у дітей із церебральними паралічами запропонована систематична робота з розвитку мовлення у дітей при поясненні загадок, що сприяє розвитку вміння оперувати різноманітними та цікавими доказами для кращого обґрунтування відгадки. Щоб діти швидше опановували описову форму мовлення, треба звертати їхню увагу на мовленнєві особливості загадки, вчити помічати красу і своєрідність художнього образу, розуміти, якими саме засобами він створений, виробляти смак до точного й образного слова. Враховуючи матеріал загадки, необхідно навчити дітей бачити композиційні особливості загадки, відчувати своєрідність її ритмів і синтаксичних конструкцій. Проводиться аналіз змісту загадки, звертається увага на її побудову.

Оволодіння навичками описового мовлення буде успішнішим, якщо поруч із загадками за зразок беруться літературні твори, ілюстрації, картини.

Отже, загадки розвивають у дітей чуйність до мовлення, вони навчаються користуватися різними засобами, підбирати потрібні слова, поступово опановуючи образну систему мовлення.

Особливим засобом народної педагогіки, який допомагає закріпити правильну звуковимову та швидко і вправно розробляти моторику артикуляційного апарату, є скоромовки.

Скоромовки – невеликий гумористичний твір, побудований на чергуванні певних звуків, що чергуючись, ускладнюють швидку вимову слів. Вони цікаві для дітей своїм змістом, ритмікою. Після вивчення тексту можна запропонувати проказати їх, змінюючи силу голосу (пошепки – тихо – голосно), темп мовлення (швидко – посередньо – повільно).

Такі вправи дають можливість виробляти у дітей вміння володіти голосом, регулювати його силу і темп, вправляти артикуляційний апарат, удосконалювати вимову звуків [6, с. 152].

У поєднанні з мовленням важливо здійснювати розвиток дрібної моторики пальців рук, оскільки частина мозку, яка відповідає за розвиток мовлення, розташована поруч із руховою. Вченими доведено, що тренування дрібної моторики пальців рук впливає на розвиток активного мовлення дитини. Під час роботи кисті та пальців у корі збуджується відповідний центр. Функції рук і мовлення розвиваються паралельно.

Дитячі народні ігри найчастіше рухливі, швидкі, вимагають від дитини кмітливості, спритності, винахідливості, сприяють розумовому, моральному, естетичному і фізичному вихованню дітей. Малі форми фольклору лаконічні та чіткі за формою, глибокі та ритмічні. За їх допомогою діти навчаються чіткої та дзвінкої вимови, проходять школу художньої фонетики.

Висновки. За допомогою малих форм фольклору можна вирішувати практично всі завдання

методики розвитку мовлення дошкільників із церебральними порушеннями, і ми переконані, що поруч із основними методами та прийомами мовленнєвого розвитку потрібно використовувати матеріал словесної творчості народу, адже це забезпечить розвиток комунікативних здібностей у дітей з обмеженнями життєдіяльності.

Виходячи з аналізу літератури та деяких спостережень, можна стверджувати, що народна педагогіка є сприятливим ґрунтом, на основі якого потрібно здійснювати мовленнєву корекційну та діагностичну роботу. Це народний спосіб лікування інколи навіть тяжкохворих дітей. Ця методика не вимагає особливих витрат чи умов, нею мають вміти користуватися батьки, вихователі, соціальні працівники, вчителі та самі діти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Березовська Л.І. Розвиток творчого мовленнєвого самовираження старших дошкільників в ігрових казкових ситуаціях : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. Одеса, 2004.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-методичний посібник. Київ : ІЗМН, 1998.
3. Гавриш Н.В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці : навчально-методичний посібник. Донецьк : ТОВ «Лебідь», 2001. 218 с.
4. Дитина з порушеннями опорно-рухового апарату в загальноосвітньому просторі : навчально-методичний посібник / Шевцов А.Г., Романенко О.В., Ханзерук Л.О., Чеботарьова О.В. ; за заг. ред. Шевцова А.Г. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2014.
5. Березовська Л.І., Сивачук Н. Український дитячий фольклор : підручник. Київ : Деміур, 2003.
6. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка : підручник. Київ : «Радянська школа», 1985.
7. Сім'я і дитина в умовах інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник / Шевцов А.Г., Романенко О.В., Ханзерук Л.О., Чеботарьова О.В. / за заг. ред. Шевцова А.Г. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2013.
8. Матвієнко Н. Колискова – пісня матері. *Початкова школа*. 1994.
9. URL: <https://studfile.net/preview/5189068/page/2/>.